

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ НА ТЕМА „ПРАВО, ДЪЛГ, СВОБОДА“

Сборник
доклади

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

ХИПОТЕЗАТА ЗА ОСНОВНАТА НОРМА НА КЕЛЗЕН И СИЛУЕТЪТ НА КАНТ

Проф. д-р Даниел Вълчев*

KELSEN'S HYPOTHESIS OF THE BASIC NORM AND THE SILHOUETTE OF KANT

Prof. Daniel Valchev, PhD

<https://doi.org/10.60057/DV.2026.6346.15-24/>

Abstract: *The chosen topic presupposes two interconnected questions – the more general question of the influence of Kant and the Kantians on Kelsen, and the more focused, but of greater importance for the general legal thinking, question of the meaning of the hypothesis of the Basic norm in his theory. The author pays attention to the more significant theorists who have interpreted one of the two questions (often both together) and formulates his task – to reconstruct Kelsen's argumentation in support of the hypothesis of the Basic Norm and to illuminate the influence of Kant and his followers on this part of the Pure Theory of Law.*

The author drafts answers to three questions concerning the Basic Norm, which simultaneously reveal the significance of this figure in the Pure Theory of Law and the influence of Kant and the Kantians on the methodological foundations of Kelsen's theory. These questions are as follows: a) why the Basic Norm is a Norm; b) why the Basic Norm is a hypothesis and c) why the Basic Norm cannot be meaningfully determined within the framework of legal science.

At the end the author discusses two other questions that concern the significance of Kelsen's legacy as seen from today's perspective: a) whether the Pure Theory of Law is a scientific theory, and b) why, given that it qualifies for scientific theory, after so many decades the controversy surrounding it and its creator does not stop. The author argues that the answers to these questions again lie precisely in the strong influence that Kant and his followers exerted on Hans Kelsen.

Ключови думи: *Келзен, Кант и кантианството, Марбургска школа, Чисто учение за правото, Основна норма, съществуващо и дължимо, юридическа валидност, динамичен нормативен ред, функция и съдържание, априорни категории*

Keywords: *Kelsen, Kant and Kantians, Marburg school, Pure Theory of Law, Basic Norm, Sein and Sollen, legal validity, dynamic normative order, function and substance, a priori categories*

* Професор по обща теория на правото в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

1. В основната си част този текст възпроизвежда доклада, който изнесох на *Научните четения на тема „Право, дълг и свобода“*, проведени на 26 и 27 април 2024 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Този път станалите вече традиционни научни четения бяха организирани от Юридическия факултет съвместно с колегите от Философския факултет на Университета и бяха посветени на 300-годишнината от рождението на Имануел Кант и 125-годишнината от рождението на Цеко Торбов.

Текстът е организиран в три части и заключение.

В първата част съм очертал двата въпроса, които според мен се кръстосват в избраната тема – по-общия въпрос за *влиятието на Кант и кантианците върху Келзен* и по-фокусираният, но с по-голямо значение за правното мислене въпрос за *значението на хипотезата за основната норма* в неговата теория. Обърнал съм внимание на по-значимите автори, които са интерпретирали някой от двата въпроса (нерядко и двата заедно) и съм формулирал научната задача, която съм си поставил – да реконструирам Келзеновата аргументация в подкрепа на хипотезата за основната норма, да осветя влиянието на Кант и неговите последователи върху тази част от Чистото учение за правото и в крайна сметка да дам отговор на въпроса дали кантианските аргументи при изграждането на *хипотезата за основната норма* имат ключово значение при изясняване на правилата на езиковата игра, които (във варианта на Келзен) ни дават възможност да извеждаме валидността на правораздавателните решения в рамките на един правен ред.

Във втората част съм разгледал начина, по който Ханс Келзен гледа на *влиятието на Кант и кантианците върху себе си*, в това число и от гледна точка на задачата, която си поставя със своята теория, и съм проследил *значението на това влияние върху общата методологическа конструкция на Чистото учение за правото*.

В третата част съм потърсил отговор на *три въпроса относно основната норма*, които едновременно разкриват значението на тази фигура в Чистото учение за правото и влиянието на Кант и кантианците върху методологическите основи на теорията на Келзен. Тези въпроси са както следва: а) *защо основната норма е норма*; б) *защо основната норма е хипотеза* и в) *защо основната норма не може да бъде съдържателно определена в рамките на юридическата наука*.

В заключението съм се опитал да дам отговор на други два въпроса, които се отнасят до значението на Келзеновото наследство, преценено от днешна гледна точка: а) *дали Чистото учение за правото е научна теория* и б) *защо, при положение че отговаря на изискванията за научна теория (за разлика от редица други), след толкова десетилетия споровете около*

нея и нейния създател, нерядко съчетани с несправедливи критики или откровено отрицание, не престават. Считаю, че отговорите на тези въпроси отново се крият тъкмо в онези характеристики на Чистото учение за правото, които са силно повлияни от Кант и неговите последователи.

2. Въпросът за значението и научния характер на хипотезата за основната норма в Чистото учение за правото е многократно дискутиран. Сред по-значимите интерпретатори на тази тема следва да посочим Хърбърт Харт¹, Джоузеф Раз², Еухенио Булигин³, Тони Оноре⁴, Норберто Боббио⁵, Нийл МакКормик⁶, Шефан Хамер⁷, Мишел Тропер⁸, Герхарт Луф⁹, Симон Гоаяр-Фабр¹⁰, Вероник Кок¹¹ и др. Една част от тези автори специално подчертават връзката на тази част от Чистото учение за правото с Кант и кантианците (S. Godard-Fabre). Друга част, без да отричат влиянието на Кант върху Келзен, го намират за частично и недотам определящо по отношение на предлаганата от него структура на правния ред (N. Bobbio)¹². Дори автори, които си поставят за задача да разкрият други

¹ Hart, H. L. A. Kelsen visited. In: Hart, H. L. A. Essays in Jurisprudence and Philosophy. Oxford: Clarendon Press, 1983, 283–308.

² Raz, J. Kelsen's Theory of the Basic Norm. In: J. Raz. In: The Authority of Law. Oxford: Clarendon Press, 1979, 122–145.

³ Bulygin, E. The Problem of Legal Validity in Kelsen's Pure Theory of Law. In: Bulygin, E. Essays in Legal Philosophy. Oxford: Oxford University Press, 2015, 311–323.

⁴ Honoré, T. The Basic Norm of a Society, In: Honoré, T. Making Law Bind. Oxford: Clarendon Press, 1987, 89–114.

⁵ Bobbio, N. Struttura e funzione nella teoria del diritto di Kelsen. In: Rivista Internazionale di filosofia del diritto, vol. 50, 1973, 65–87.

⁶ McCormick, N. Powers and Power-Conferring Norms. In: Normativity and Norms. Critical Perspectives on Kelsenian Themes. Oxford: Clarendon Press, 1998, 493–506.

⁷ Hammer, St. A Neo-Kantian Theory of Legal Knowledge in Kelsen's Pure Theory of Law. In: Normativity and Norms, Critical Perspectives on Kelsenian Themes, Clarendon Press, 1998, 177–194.

⁸ Troper, M. La norme fondamentale. Une reconstruction réaliste. In: Un classique méconnu: Hans Kelsen. Edition Mare & Martin, 2019, 261–284.

⁹ Luf, G. On the Transcendental Import of Kelsen's Basic Norm. In: Normativity and Norms. Critical Perspectives on Kelsenian Themes. Clarendon Press, 1998, 221–234.

¹⁰ Goyard-Fabre, S. De l'idée de norme à la science des normes. Kant et Kelsen. In: Théorie du droit et science. Paris: PUF, 1994, 211–232.

¹¹ Coq, V. Kantisme et empirisme chez Hans Kelsen. In: Revue de philosophie et de sciences humaines, 45–46, 2021, 1–19.

¹² Според Боббио изобщо не е нужно да безпокоим Кант, за да обясним произхода и да разберем значението на тезите на Келзен, независимо че той многократно препраща към Критика на чистия разум. Op. cit., p. 68.

влияния върху идеите на Келзен, не пропускат да забележат силуета на Кант (V. Petev)¹³.

Самият Келзен е бил наясно с влиянието на Имануел Кант и Херман Коен върху своите възгледи. Нещо повече, в различни периоди от живота си той изрично подчертава това влияние и донякъде търси опора в него. Още в предговора към второто издание на *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (Основни проблеми на държавното право) от 1923 г. Келзен пише: „Чрез Херман-Коеновата интерпретация на Кант, и в частност „Етика на чистата воля“ (*Ethik des reinen Willens*) на Коен, достигнах до окончателната епистемологична гледна точка, от която коректното използване на понятията за право и за държава беше единствено възможно“. И по нататък: „... теорията за основната норма възниква изцяло от метода на хипотезата, развит от Коен....“¹⁴.

Десет години по-късно в своето писмо до Renato Treves от 3 август 1933 г. Келзен подчертава: „Напълно вярно е, че философската основа на Чистото учение за правото е Кантовата философия, и по-специално Кантовата философия през интерпретацията, идваща през Коен. Специално значение има това, че Коен разбира Кантовата критика на чистия разум като теория на опита, докато аз се опитвам да приложа трансценденталния метод към една теория на позитивното право“¹⁵. По-нататък в същото писмо Келзен пише, че Коен „не би бил съгласен с чисто формалната категория на *a priori* валидността“, която неминуемо води до „етически релативизъм“ – „нещо, което Коен, също както и Кант, не би бил готов да приеме“¹⁶.

За да сме в състояние коректно да реконструираме логиката на влиянието на Кант, Коен и други кантианци от Марбургската школа върху Келзеновата теория, следва да се върнем към главната задача, която Келзен си поставя с изграждането на Чистото учение за правото. Ето въпросът, който самият той формулира при очертаване на своята науч-

¹³ В своята статия, посветена на връзката между идеите на Виенския кръг и Чистото учение за правото на Келзен, В. Петев не успява да избегне въпроса за кантианското влияние върху Келзен, макар и единствено по отношение на хипотетичния характер на основната норма, и при това споменато само под линия. Petev, V. Hans Kelsen et le cercle de Vienne. A quel point la théorie du droit est-elle scientifique? In: *Théorie du droit et science*. Paris: PUF, 1994, p. 244.

¹⁴ Kelsen, H. *Hauptprobleme Der Staatsrechtslehre Entwickelt Aus Der Lehre Vom Rechtssatze*. Tübingen: Mohr, 1923, v-xxiii. Цитирано по Foreword to the Second Printing of *Main Problems in the Theory of Public Law*, p. 15.

¹⁵ Цитирано по Kelsen, H. *The Pure Theory of Law, "Labandism", and Neo-Kantianism*. A letter to Renato Treves, in *Normativity and Norms, Critical Perspectives on Kelsenian Themes*. Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 171.

¹⁶ *Ibid.*, p. 173.

на задача: *Как е възможно без позоваване на извънправни авторитети като Бог или природата, да интерпретираме субективното значение на определени човешки актове като система от обективно валидни правни норми?*¹⁷ Следователно задачата на Келзен е да създаде научна теория за правото, изградена *по модела на емпиричните науки*. Това според него означава да бъде изследвано позитивното право като система от значения на човешки актове (т.е. като система от норми) без извънправна легитимация/валидиране. Това от своя страна води до поне три изисквания към такава теория: а) *тя да е отделена от обекта, който изследва*, б) *да достига до система от вътрешносъгласувани проверими твърдения* и в) *да изключи от своите цели легитимирането или делегитимирането на своя обект* (правото). Нарушаването на което и да е от тези три правила, би лишило една правна теория от статута ѝ на наука.

Поставяйки въпроса по този начин, за Келзен възникват три основни предизвикателства: а) *какво и защо трябва да описва Чистото учение за правото*; б) *откъде следва юридическата валидност* (щом не е от връзка с факт¹⁸ или от ценностна легитимация); и в) *какво е съотношението между нормата и човешкия акт, който я установява*. Келзен отговаря на тези въпроси, стъпвайки върху Кантовото разграничение между факт и норма и възприемайки Кантовото разбиране, че ценностните подреждания са ирационални.

Според Кант трансценденталната дедукция на всички априорни понятия трябва да има един принцип – *... те трябва да се познаят като априорни условия за възможността на опита както на нагледа, който се намира в него, така и на мисленето*¹⁹. Оттук според мен следват поне три тези, които са част от носещите конструкти на Чистото учение за правото: а) *разграничението между Sein и Sollen ни е дадено априорно*; б) *юридическата валидност* (т.е. способността на нормата да обвърже своите адресати с определено поведение) *също е априорна по отношение на опита*, което пък значи, че *тя винаги се основава на дълга* и *никога на правата*, които са вторични; и в) *валидността е начинът на съществуване на нормите*, което ще рече, че изразът „нормата е валидна“ в правното мислене е равнозначен на израза „фактът съществува“ в емпиричните науки.

¹⁷ Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien: Verlag Franz Deuticke, 1960, II, § 34d.

¹⁸ За съотношението между „правото в сила“ на Алф Рос и юридическата валидност на Ханс Келзен вж. Bulygin, E. *Valid Law and Law in Force*. In: Bulygin, E. *Essays in Legal Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2015, 311–323; Troper, M. *Ross. Kelsen et la validité*. In: *Droit et société*, 2002, № 50, 43–57.

¹⁹ Кант, И. *Критика на чистия разум*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1967, 165–166.

Като резултат се получава представата за правото като *динамичен нормативен ред* – пирамидално подредена система от норми, всяка от които черпи валидност от по-висшестояща норма с посредничеството на човешки акт. Разбира се, в тази конструкция е налице един видим с просто око проблем – йерархичните равнища в който и да е правен ред свършват някъде – в случая със съвременните системи на вътрешното право те свършват с конституционните норми. Дори да включим фактора време, те пак свършват – с нормите от първата конституция. Както е известно, Келзен решава този проблем като въвежда фигурата на *основната норма*. Следователно основната норма в Чистото учение за правото не е някакво екзотично хрумване на неговия създател. Тя е носещ елемент от конструкцията на цялата теория, елемент, който логически затваря цялата система и прави възможно научното представяне на правото по модела на емпиричните науки.

3. След като скицирахме влиянието на Кант и кантианците върху общата методологическа рамка на Чистото учение за правото и мястото на основната норма в тази обща методологическа рамка, следва да се обърнем към втория ключов въпрос в нашето изследване – *въпросът за характеристиките на основната норма, които правят нейното включване в Келзеновия модел възможно, и влиянието на Кант и неговите последователи върху тези характеристики.*

Първата важна теза на Келзен относно основната норма е тезата, че *основната норма е норма*. Това означава, че тя не може да бъде сведена нито до принцип (каквото и да значи това), нито до ценност, нито до факт от социалната действителност, нито до някаква основна мисъл. Причините за това твърдение вече посочихме – Келзен плътно следва Кант, приемайки, че разграничението между *Sein* и *Sollen* ни е *априорно дадено*. Основното в това разграничение от гледна точка на Чистото учение за правото е изводът, че *от факта, че нещо е, не може да се направи извод, че нещо трябва да бъде, нито от твърдението, че нещо трябва да бъде, може да се направи извод, че нещо е*²⁰. Доколкото валидността е начинът на съществуване на нормите, то отсъствието на валидност означава невъзможност на нормата да обвърже своите адресати с определено поведение, а това пък е равнозначно на отсъствие на норма, т.е. отсъствие на годеен за изследване обект.

Както вече посочихме, ключов въпрос във всяка теоретична конструкция за правото е въпросът *откъде идва юридическата валидност*.

²⁰ Kelsen, H. *Reine Rechtslehr*, II, § 4b.

Келзен решава този въпрос отново на полето на Кантовата традиция – *само норма може да придаде валидност на норма* (т.е. да я „породи“), а нормите са значенията на определени човешки актове. Оттук и проблемът – коя норма (защото сме приели, че това може да бъде само норма) придава валидност на конституционните норми. Тук Келзен се опира на Кантовото разбиране, че *формата може да бъде априорна като условие за опита*, докато съдържанието е винаги *a posteriori*²¹. Което пък прави възможен извода, че *основната норма по необходимост е норма*, независимо че бихме могли да не знаем нищо за нейното съдържание.

Втората важна теза е тезата, че съществуването на основна норма, придаваща валидност на конституционните норми (нормите на първата конституция), е *хипотеза*. Основната норма не е част от позитивно право и следователно е извън обекта на изследване на юридическата наука. Съществуването на основната норма е *възможна и необходима хипотеза* за логическото затваряне на модела. Тя е *възможна хипотеза*, доколкото има ясна *функция*, а от гледна точка на Кантовата традиция (отново чрез Херман Кoen и преди всичко чрез ранния Ернст Касирер) *субстанцията може да бъде сведена до функция*²². Тази хипотеза е необходима, тъй като без нея би се наложило да бъде обоснована някаква начална валидност чрез факт или морален постулат (ценност) – т.е. в противоречие с правилата за коректно научно мислене, очертани от Кант, което пък би обезсмислило цялата методологическа рамка на Чистото учение за правото.

Според третата важна теза основната норма е безсъдържателна. Това не означава, че тя не е носител на определен смисъл, а че макар и норма, тя не е конкретизиран модел за човешко поведение – тя няма определено съдържание, поне не и в рамките на правното познание. Основната норма стои извън обекта на юридическата наука и самият въпрос за нейното опознаване от правна гледна точка би бил методологически некоректен. От друга страна, нейното съдържание е непознаваемо в рамките на юридическата наука и по друга причина. Правото, разбирано като *динамичен нормативен ред*, се състои от норми, които представляват значения, придавани на човешки актове от високостоящи в йерархично отношение норми. В случая с основната норма липсва както високостояща по отношение на нея норма, така и човешки акт, чието значение тя би могла да бъде.

²¹ Срв. Кант, И. Цит. съч., с. 56 и сл.

²² В цитираното вече писмо до Ренато Тревес Келзен нарича Касирер „един от най-добрите кантианци“ и споменава неговата „чудесна книга“. Става въпрос за Cassirer, E. *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, Berlin: B. Cassirer, 1910.

4. Нека сега се върнем на скицирания още в началото на този текст въпрос – *научна теория ли е Чистото учение за правото*. Тук отново следва да приложим критериите, възприети от самия Келзен, които (критерии), както вече неколkokратно отбелязахме, са по същество кантиански. Тези критерии, нека припомним, изискват да проверим а) дали Чистото учение за правото е *отделено от своя предмет*; б) дали научните съждения имат *дескриптивен* (а не *прескриптивен*) *характер* и в) дали използва *научен език и ограничен набор от необходими/разрешени мисловни операции*. Трудно може да се оспори, че Келзен е последователен в съблюдаването на тези критерии. Чистото учение за правото е теория за правото *без каквато и да е претенция да бъде част от правото*. То си поставя за цел *да опише правото такова, каквото е*, а не да предполага какво то трябва или не трябва да бъде. И нещо, което е особено важно – Чистото учение за правото акцентира върху *чистотата на изследователския метод*, което в случая означава възприемане на *гледната точка на един хипотетичен съдия*, ясно *разграничение между факт, норма и ценност* и определен набор от дефинируеми взаимосвързани понятия.

И в самия край на този текст нека се запитаме защо и днес – толкова години след началото на споровете около Чистото учение за правото, те продължават. Несъмнено, част от тези спорове се коренят във вътрешните противоречия в трудовете на Келзен, писани в различни периоди от живота му. Извън това обаче според мен има три други причини за нежеланието да се признае научният характер на Чистото учение за правото, на които накратко бих искал да се спра, като ще позиционирам всяка от тях спрямо възгледите на Кант и неговите последователи.

Първата причина се корени във възприетата в Чистото учение за правото *забрана да се извежда норма от факт*. Както вече отбелязахме, това е не само един от основните пилони в теорията на Келзен, но и пряко следване на Кантовите ограничения в мисленето, забраняващи свободно прескачане между съждения относно факти и съждения относно норми. Келзен наистина търси опора в модела на емпиричните науки, според който една теория трябва да изследва обективни дадености и да формулира проверими твърдения. Но Чистото учение за правото изследва не самите факти, а значенията, които те имат от определена гледна точка, т.е. *изследва правните норми*. Това превръща юридическата наука в *нормативна наука*, в наука, която макар и създадена по модела на емпиричните науки, съществено се различава от тях.

Следва все пак да признаем, че самият Келзен не е докрай последователен в отстояването на този възглед. Както е известно, конструирайки държавата от юридическа гледна точка, той я определя като *централизиран, персонифициран и ефикасен правен ред*. Няма как да не забеле-

жим, че ефикасността (независимо от всички уговорки, които Келзен прави²³) е *фактически въпрос*, допускащ количествено измерване (Раз основателно акцентира върху тази тема²⁴). Този фактически въпрос се отнася до способността на правния ред да обвързва адресатите на правните норми с определено поведение и в крайна сметка да предизвиква това правомерно поведение, а в случай на отклонение от него – да предизвиква съответна властова реакция срещу правонарушителя. Този компромис обаче е оправдан, за да се стабилизира правната дефиниция на държавата и (поне според мен) не нарушава общата логика на Чистото учение за правото.

Втората причина, поради която Чистото учение за правото е обект на продължаващи критики, е възприетият от Келзен *ценностен релативизъм*. Както вече подчертахме, Келзен (подобно на Кант) приема, че една теория, претендираща за научна, не може да си поставя за цел да легитимира или делегитимира своя обект. За да има научен характер, тя трябва (освен да е отделена от своя обект) да описва този обект чрез система от проверими твърдения, а не да трупва ценностни аргументи в една или в друга посока.

Естествената склонност на човека да се позиционира ценностно не е напълно подминала и Келзен. Още през 20-те години на миналия век и отново във връзка с проблематиката на държавата Келзен излага определени аргументи *в подкрепа на либералната демокрация*. Вярно, прави го елегантно и съдържано, но все пак го прави. Неговото известно разграничение между *демократични и автократични управления*, което почива върху двойката понятия *централизация/децентрализация*²⁵, има всъщност по-дълбоки и отново свързани с Кант основания. Келзен определя свободата и равенството не само като „базови инстинкти“ (твърдение, което е само по себе си спорно), но и като „два постулата на практическия разум“²⁶. Това му позволява да аргументира определени предпочитания към либералната демокрация, като същевременно запазва общия ценностен неутралитет на Чистото учение за правото.

И на трето място, непреставашите критики към Келзен се дължат до голяма степен и на възприетия в Чистото учение за правото възглед на Кант, че в основата на всяка нормативна система, на всяко *Sollen*, стои

²³ Kelsen, H. Reine Rechtslehre, II, § 34g.

²⁴ Раз, Дж. Понятието за правна система. София: 41Т, 2005, 195–200. Позоваването на българското издание по никакъв начин не омаловажава факта, че то е плод на любителски превод и редакция, които на места създават основания за обръкване.

²⁵ Kelsen, H. General Theory of Law and State. Part I, Ic. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1945,

²⁶ Kelsen, H. Von Wessen und Wert der Demokratie. Tübingen: Mohr, 1929, p. 3.

идеята за *дълга*, а не идеята за *правата*. Както знаем, този възглед е последователно отстояван в Чистото учение за правото до такава степен, че в първото издание от 1934 г.²⁷ въпросът за правата в субективен смисъл изобщо отсъства. И тук обаче не може да не посочим по-късните опити за компромис (особено по време на престоя му в САЩ и след това) с идеята за правата в субективен смисъл, довели в крайна сметка до създаването на прословутата глава 29 във второто издание на *Чистото учение за правото* от 1960 г. В нея обаче Келзен не се отказва от водещото място на дълга, а само отбелязва възможността в правната наука да се обособи *самостоятелен въпрос за правата*, стига те да бъдат сведени (най-общо) до *ответни права (Reflexrechte)* и до *признати от правния ред възможности за създаване на норми*. Независимо от това смекчаване на позицията самата идея, че човекът има преди всичко дълг и след това права, които по необходимост са очертани през дълга, всява смут в простосърдечната душа на днешния либерален активист.

²⁷ За чест на българската правна наука това първо издание е преведено на български език и публикувано само три години след неговата поява на немски език (през 1937 г.) в няколко последователни книжки на списание „Правна мисъл“.